

Devastacija i devalorizacija Dubrave

Kako bi se točnije uvidjeli problemi nastali zbog devalorizacije pa posljedično i devastacije prostora te baštine na području današnjeg mjesta Dubrava, nekada vrlo važnog srednjovjekovnog središta Zagrebačke biskupije, nužno je u kratkim crtama sagledati povijesnu strukturu prostora i kulturne spomenike ovog mjesta, kako postojeće tako i one nestale, kako bi problemi današnjeg odnosa prema starijoj organizaciji prostora bili jasniji. Kroz primjere se jasno uočava kako poznavanje povijesne strukture određenog prostora pomaže u otkrivanju novih spoznaja te kulturno-povijesne cjeline.

Pri utemeljenju Zagrebačke biskupije 1094. ugarsko-hrvatski kralj Ladislav joj, pored ostalih dobara, dodjeljuje i dubravska imanja. Iako dokument nije sačuvan, podatke o osnutku nalazimo u povelji ostrogonskog nadbiskupa Felicijana iz 1134. godine kojom se potvrđuje da je kralj Ladislav zagrebačkim biskupima darovao narod Dubrave sa zemljom i pripadajućom šumom.¹ I sam naziv mjesta Dubrava dolazi od slavenske riječi sa značenjem šume, što svakako svjedoči o bogatstvu tog posjeda šumom. Među zemljišnim posjedima Zagrebačke biskupije, koje 1201. godine potvrđuje kralj Emerik tražeći tzv. izmjeru zemljišnih posjeda biskupije s jasno naznačenim granicama, spominje se i »Donbro«.² Mađarski »domb« znači brežuljak što jasno aludira na njezin položaj na izdignutom brežuljku omogućavajući joj tako važan srednjovjekovni, ali i kasniji, strateški položaj u prostoru koji je kao središte biskupskog posjeda Dubrava i trebala imati, a čime je zadovoljen i osnovni preduvjet za stvaranje i razvoj srednjovjekovnog naselja. Dubrava je i jedan od rijetkih posjeda čije se granice na osnovi opisa iz 1201. godine mogu prilično točno odrediti. Bila je središte toga golemog biskupskog posjeda čije su granice rijeka Lonja i potok Črnc na jugu, linija Sv. Ivan Žabno – Cirkvena na sjeveru, rijeka Česma na istoku te linija između naselja Lupoglav i Prilesje na zapadu.³ Dubrava je bila neupitno važan srednjovjekovni prostorni orijentir i jedna od vrlo važnih točaka srednjovjekovnoga kulturnog pejzaža, a pri čitanju kulturnog pejzaža ovog područja ostala je važna i danas. Važnost Dubrave tijekom povijesti dodatno naglašava i činjenica da je u njoj 1527. godine Ivan Zapolja izabran za hrvatskoga kralja, a u desetljećima potom odvijalo se i nekoliko zasjedanja Hrvatskog sabora.

Najstariji posjedi, Dubrava i Čazma, nalazili su se u samom središtu cjelokupnih posjeda Zagrebačke biskupije. Ta su vlastelinstva, svojim položajem i veličinom, bila glavnina

biskupskih imanja. Kako su biskupi često boravili na posjedima biskupije, u biskupskim rezidencijama koje su bile bliže Zagrebu, treba pretpostaviti da su biskupska sjedišta, ponajviše na tim glavnim posjedima, već u ranijim razdobljima bila donekle utvrđena. Seljenje visokih crkvenih dostojanstvenika po njihovim posjedima bila je jedna od pojava srednjovjekovnog života. Naime, biskupi, kao i papa, nisu bili obvezni rezidirati u sjedištima svojih biskupija sve do Tridentskog koncila (1545. – 1563.).⁴

Utvrda koja je postojala u Dubravi, iako se pretpostavlja da je postojala i prije, spominje se tek u prvoj polovini 16. stoljeća, a od tada potječe i plan utvrđenog naselja s biskupskim kaštelom i crkvom.⁵ Obrambeni zidovi bili su postavljeni u obliku pravokutnika, dimenzija 225x177 metara, s odsječnim uglovima čijom je dužinom bilo raspoređeno devet polukružnih kula. Utvrđeno naselje bilo je opasano šancem, a ulaz je bio omogućen s tri strane – istočne, zapadne i južne. Vjerojatno je u temeljima bila građena od cigle i kamena, dok je za gradnju bedema korišteno drvo iz šuma koje su okruživale Dubravu. Materijalnih ostataka utvrde koja je opasivala cijelo naselje nema, no ulice koje okružuju središte mjesta jasno su smještene oko središnjega humka koji je okruživala utvrda. Prema spomenutim dimenzijama utvrde zaključuje se kako su upravo ulice oko središnjega humka, na kojem je danas središte mjesta, smještene u opkopu koji je nekad okruživao utvrdu. Osim poznatih dimenzija utvrda na takav zaključak jasno upućuje i oštra visinska razlika oko 3 do 5 metara. Prema tome, stambene kuće starije i novije izgradnje, zgrade poduzeća i nova sportska dvorana nalaze se upravo na bedemima nekadašnje dubravske utvrde.

Biskupski kaštel koji se nalazio u sjeveroistočnom dijelu utvrđenog naselja bio je pravokutnog oblika, dimenzija 32x27 metara, s polukružnim ugaonim kulama, opasan šancem, a ulaz je bio moguć samo preko mosta koji se nalazio na jugoistočnoj strani.⁶ Opis iz 1786. godine, već dugo nakon razdoblja srednjeg vijeka, glasi: »na nevisokom brežuljku i okružen jarkom stoji kaštel Dubrava sagrađen od drva, zbog starosti jedva uporabljiv za stanovanje. Gore ima šest soba, dolje tri drvena podruma, staju, spremište za drva i sobu za družinu. Blizu su odvojene drvene gospodarske zgrade, od kojih jedna služi kao kuhinja, druga kao žitnica, treća je na uglu podignuta u obliku kule. Svemu već prijeti urušavanje.«⁷ Prema postojećem nacrtu, s obzirom na polukružne kule i njihov pravilan raspored utvrda ima odlike renesansnog razdoblja, no svakako treba pretpostaviti da je sagra-

đena i ojačana na prijašnjim osnovama jer je sjedište tako velikog i značajnog posjeda zagrebačkog biskupa od samih početaka svakako trebalo imati kaštel za biskupov boravak. Razloge za pojačano utvrđivanje kaštela u stilskim manirama renesanse vjerojatno treba tražiti u približavanju Turaka koji su 1552. godine i opustošili Dubravu. Na cijelom položaju nekadašnjega biskupskog kaštela nalaze se stambene kuće novije izgradnje. Vidljivih materijalnih ostataka nema, iako su bili uočljivi još prije tridesetak godina. Velike oscilacije u nivelaciji terena oko novoizgrađenih stambenih kuća upućuju na postojanje materijalnih ostataka kaštela ispod zemlje. Jedino što posve pouzdano odaje položaj nekadašnjega biskupskog kaštela dio je opkopa koji ga je okruživao sa zapadne strane te položaja crkve sv. Margarete koja se nalazila tik do kaštela, položena u smjeru sjeveroistok – jugozapad, gdje se nalazi i danas, ali kao barokizirana građevina. Kao župna crkva navedena je u popisu župa Zagrebačke biskupije Ivana arhiđakona Goričkog 1334. godine.⁸ No prvi se put spominje već 1269. godine u dokumentu koji je izdao zagrebački biskup Timotej.⁹ Jednobrodna građevina na uglovima zapadnog pročelja ima prizidana dva koso postavljena kontrafora, dok se na istočnom zidu ocrta prvo bitni, zazidani, trijumfalni luk tako da crkva danas završava pravokutnim svetištem. No, na starom, već spomenutom planu Dubrave svetište je polukružno s naznačenim kontraforima. Kapela koja se nalazi na sjevernoj strani broda naknadno je dodana u baroku kao spomen na kapelu sv. Benedikta, koja se nalazila kod jednih od triju gradskih vrata, čime je i otpočela barokna obnova crkve koja je trajala 1758. – 1765.¹⁰ i dala crkvi današnji izgled. No jedno otkriće tijekom terenskog istraživanja ipak odaje kako se unutar crkve kriju i ostatci starijih razdoblja. Iznad peta svodova na bočnim zidovima lađe nalaze se nizovi fresko-ukrasa koje karakteriziraju crveni kvadrati na bijeloj podlozi, vjerojatno iz kasnorenesansne faze obnove koja se odvijala nakon prestanka opasnosti od Turaka. Zvonik je smješten uz južni zid crkve, u prizemlju ima križno svodenu kapelu, a na prvom katu još je vidljiva niša prvobitnog ulaza kojom se pristupalo iz prostora broda. Više etaže (treća i četvrta) osvijetljene su uskim duguljastim prozorima. Zidovi zvonika su, kao i crkva, izgrađeni od opeke što je tipično za srednji vijek ovog područja. Moguće je da je zvonik tijekom burnih vremena imao ulogu branič-kule usred utvrđenoga grada.¹¹ Iako u izmijenjenom obliku, jedino župna crkva sa zvonikom ponosno drži svoje mjesto od samih početaka povijesti kulturnog oblikovanja prostora ovog mjesta.

Još jedan očuvani spomenik, čiji korijeni sežu u srednji vijek, crkva je sv. Martina koja se spominje već 1315., 1317. i 1319. godine, a kao župna crkva spominje se u popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine.¹² Kako je jako strada-

la u provali Turaka, nova je, koristeći u velikoj mjeri spolije stare, sagrađena sredinom 17. stoljeća. Zbog lošeg stanja crkva je djelomično srušena 1819. godine, a dio je uklopljen u današnju kapelu. Ostavljena je sjeverna strana zida i svetište, dok su južna i zapadna strana primaknute.¹³ Danas je na tome mjestu, gdje je nekada stajala prostrana crkva, grobljanska kapela istog titulara. Zbog svog položaja na gradištu i smještaja izvan gradskih zidina, a i dokaza da je tamo bila župa, možemo zaključiti da je izvan dubravske utvrde postojao manje srednjovjekovne naselje.

Dosad rečeno odaje sliku jednog vrlo bitnog i baštinski bogatog prostora. No, što je on danas? Na opisanom području, kao spomen na srednjovjekovno, ali i ona nešto kasnija razdoblja, danas nalazimo, uz dijelove spomenutih crkava, nažalost samo tragove u prostoru. Upravo nam ti tragovi, uz povijesne podatke i donekle vidljive spomenike, pomažu ustanoviti obrise teritorijalne organizacije, kulturnog pejzaža. Upravo to rekonstruiranje vrlo je vrijedan istraživački alat za povjesničara umjetnosti. Također, interdisciplinarnost u istraživanju kulturno-povijesne konstrukcije ovoga ali i drugih sličnih povijesno i kulturno značajnih prostora, nužna je i svakako može pomoći u stvaranju novih zaključaka i naknadno dovesti do novih spoznaja i otkrića.

Nažalost, ovdje prikazani primjer destruktivnoga ljudskog djelovanja u prostor značajnih povijesno-urbanističkih odlika, nije usamljen na hrvatskom teritoriju. Ovdje ponajprije želim upozoriti na loše urbanističke planove koji su na legalan način dopuštali ovakvu devastaciju i baštine i prostora. Ne samo da se kroz bližu povijest devaloriziralo značenje Dubrave, već se i novim gradnjama, na štetu onih starih, nepovratno interveniralo u prostor. Je li ovakvo sustavno interveniranje, slobodno ću ga nazvati i sustavnim devastiranjem, problem zajednice, vlasti ili možda ipak donedavno nedovoljno aktivne struke? Mišljenja su različita, no problem i dalje ostaje, rekla bih, s nepopravljivim posljedicama. Je li problem rješiv? Načelno da, ali samo međudjelovanjem već spomenutih i odgovornih. Možemo reći da struka već djeluje, izrađena je konzervatorska podloga i sustav mjera zaštite kulturnih dobara za Općinu Dubrava, a u tijeku su i istraživanja projekta MZOŠ-a *Romanika u međuriječju Save i Drave i europska kultura* koja potpuno obuhvaćaju i ovaj teritorij. Vlasti su 2004. godine donijele novi urbanistički plan kojim se strogi centar mjesta Dubrava stavlja u zonu zaštite i kojim se jasno pooštravaju kriteriji zaštite preostale baštine, ali i identiteta prostora.¹⁴ Međudjelovanje struke i vlasti trebalo bi osvijestiti i uključiti lokalnu zajednicu kako bi shvatila vrijednost kulturno-povijesno oblikovanog prostora u kojem živi i kako bi se ono što je preostalo valoriziralo i sačuvalo za buduće generacije.

Bilješke

- 1
Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje CD), II, 42.
- 2
CD, III, 9.
- 3
LELJA DOBRONIĆ, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201., Zagreb, 1951., 272–275.
- 4
LELJA DOBRONIĆ, Pojave i oblici te tragovi srednjovjekovne kulture na tlu Zagrebačke biskupije, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18 (1994.), 113.
- 5
Hrvatski državni arhiv, Varaždinski generalat, sv. I, 225.
- 6
LJUDEVIT ŠUSTEK, Dubrava u povijesti i njena okolina, Zagreb, 1929., 30.
- 7
Nadbiskupski arhiv, Zagreb, Acta oeconomica, kut. 231; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 4), 119, 120.
- 8
JOSIP BUTURAC, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1502. godine, u: *Starine*, knj. 59 (1984.), 95.
- 9
LJUDEVIT ŠUSTEK (bilj. 6), 18, 22.
- 10
ZORISLAV HORVAT, Rezultati istraživanja na crkvi sv. Marije u Kloštar Ivaniću i crkvi Uzdignuća sv. Križa u Križu, u: *900 godina Ivanicha*, zbornik, Kloštar Ivanić–Ivanić-Grad–Križ, 1994., 374.
- 11
ZORISLAV HORVAT (bilj. 10), 374.
- 12
JOSIP BUTURAC (bilj. 8), 95.
- 13
LJUDEVIT ŠUSTEK (bilj. 6), 74.
- 14
Prostorni plan uređenja Općine Dubrava, CPA d.o.o., Zagreb, 2004., 77–85, 134–137.